

Saltværkerne paa Læsø.

Ved C. Klitgaard.

(For Understøttelse til Arkivundersøgelser takkes
Carlsbergfondet.)

Det er almindelig kendt, at der i Middelalderen fandt en stor Saltudvinding Sted paa Læsø saa vel som flere Steder ved Vendsyssels Østkyst, og af de bevarede Registraturer over Klosterbreve ses, at mange Klostre i Jylland — f. Eks. Dueholms Kloster paa Mors og Mariager Kloster — samt Kapitlet i Viborg, der ejede Øen og Læsø Kirker, havde Saltkedler paa Øen, ligesom at Beboerne svarede deres væsentligste Landgilde i Salt. Kapitlet havde sit eget Skib, som kunde laste 18 Læster Salt (= 324 Tdr.), og det hentedes 3 Gange aarlig Saltafgifterne her¹).

Salttilvirkningen kaldte mange Fremmede til Øen baade fra Jylland og Halland, og at den var stor, ses af, at der i Anklageskriftet mod Biskop Tyge i Børglum 1330 siges, at han paa én Gang havde faaet 14 Læster (252 Tdr.) Salt for at tillade nogle ellers forbudte Ægteskaber; men Tilvirkningen, der ikke som i Sydens Lande skete ved Solvarme, men ved Kogning af Søvand i Kedler eller Pander, medførte saa stort Brændselsforbrug, at Øens Fyrreskove gik til Grunde, og da tilmed det store Fiskeri ved vore Kyster ophørte

¹) I H. Grüner Nielsens »Læsøfolk i gamle Dage« er offentliggjort et stort Materiale til Saltkogningens Historie i ældre Tid.

ved Aar 1600, og Saltforbruget dermed formindskedes, ligesom Salttilførslen fra Portugal og Spanien blev rigeligere, da Skibenes Størrelse steg, tabte Salttilvirkningen paa Læsø sig efterhaanden, og efter Aar 1600 dreves den vist væsentligst til Husbehov — tildels ved Solvarme — og uden Anlæg af industrielt Præg, selv om der endnu o. 1650 var 4 Saltkedler.

Det synes hidtil at have været den almindelige Antagelse, at den fabriksmæssige Tilvirkning af Salt paa Læsø først genoptoges i Begyndelsen af 1700erne ved Dr. I. P. Biesters Anlæg, men dette er dog, som nedenfor nærmere skal paavises, urigtigt, og Grüner Nielsen har da ogsaa i »Læsøfolk i gamle Dage«, S. 46, adskillige Oplysninger herom.

Allerede 1681 fik Kaptajn Ove Mathiessen¹⁾ kongelig Tilladelse til at koge Salt paa Kringelrøn ved Læsø²⁾, og 1682 indfandt han sig hos Kommercekollegiet med en Prøve af Saltet og indgav Andragende om at maatte være fri for at svare Told af det, enten han førte det indenlands eller udenlands.

Rentekammeret indstillede til Kongen, at Fogeden paa Læsø (o: Landfogeden) og 4 Mænd der skulde paase Tilvirkningen og foretage Mærkning af de Tønder, Saltet pakkedes i, hvorefter det kunde tillades Ansøgeren at udlosse det toldfrit i Aalborg i 10 Aar fra 1. Januar 1683 at regne, og dette bevilgedes af Kongen d. 17. April 1682³⁾. Paa denne Tid ses Kaptajnen at have haft Bopæl i Sæby, men betegnes i en Konsumtionssag som en fremmed Mand, der snart opholdt sig her og snart paa Læsø⁴⁾, hvortil han vist snart efter

¹⁾ Hans Personalia kendes ikke; han nævnes ikke i Hirsch: Danske og norske Officerer 1648—1814, Ms. i Kgl. Bibl.

²⁾ Bevillingen findes ikke i Rentekammerarkivet.

³⁾ Rentek. Deliberationspr. 1682, V. 158.

⁴⁾ Sæby Tgb. 22. Febr. 1682.

er flyttet med sin Familie. Hans første Saltværk har maaske nok været paa Kringelrøn, men 1694 skriver Søkortdirektør Jens Sørensen, at »Færrøn er en liden Græsholm, paa samme Holm bor Kaptajn Ove Mathiessen, som dør koger Salt ganske miserabel«. 22. Oktober 1692 fik Mathiessen sit Privilegium fornyet, og i Anledning af Tronskiftet fik han 19. Okt. 1700 kgl. Konfirmation paa Bevillingen. Hans Salttønder skulde mærkes med et særligt Mærke for ikke at forveksles med det Salt, som Kommerceraad Jørgen Thormøhlen i Bergen havde Privilegium paa at fremstille i Saltbrænderiet og Sæbesyderiet paa Møhlenpris ved Bergen¹).

Hvorledes Ove Mathiessen udnyttede sit Privilegium, ved vi ikke meget om, men 1696 synes han at have sat Bedriften paa Læsø i større Stil, og da han ikke selv havde Midler hertil, gik han i Kompagni med en Frederik Arfsen Edelberg, der bosatte sig som Handlende i Sæby, og som var Broder til Stadskaptajn Jakob Edelberg i København. I den Anledning udstedte Kaptajn Mathiessen 29. Maj 1696 paa sin Bopæl paa Læsø et saalydende Dokument²), der var medunderskrevet til Vitterlighed af Ebbe Ler og Christen Jørgensen: »Jeg underskrevne Ove Mathiessen kendes og »hermed vitterliggør, at saasom jeg er resolveret efter »Kgl. Majestæts allernaadigste Privilegium af 22. Oktober 1692 at oprette det Saltværk paa Læsø, til »samme Saltværks Fortsættelse har Sr Frederik Edelberg som Medinteressent sig paataget at gøre Forskud »til en Saltpandes Indrettelse paa 24 Tønder stor med »dertil hørende Materialier, hvilken Saltpande med »Tilhørende efter dets Indrettelse skal være til begge

¹) Om Jørgen Thormøhlen se Brickas Biogr. Lexicon XVII, S. 278.

²) Sæby Justitspr. 17. Febr. 1708, Bl. 58 ff.

»vores Avance, hver den halve Del. Hvis (o: hvad)
 »Forskud der til af Sr Fred. Edelberg gøres, saa vidt
 »min Halvdel kan rendere¹⁾, skal (han) af første Salt
 »og Avance, mig kan tilfalde, efterhaanden med con-
 »tenteres²⁾, saa at alt Salt, hvis (o: hvad) der brændes
 »og af os begge forhandles, rigtig til Bogs føres, saa
 »at ingen derover fordeles, og holder Sr Edelberg, eller
 »hvem han dertil giver, Bøgerne og Kassen, indtil saa
 »længe han for hans Forskud vorder afbetalt. Hvis
 »(o: hvad) Salt, der brændes, skal efter det er tørket
 »indpakkes, og hvis (o: hvad) ikke indpakkes indlæg-
 »ges udi dertil ordinerede Kammer med Laas for, som
 »Kassereren eller den, som Bog holder, til sig tager,
 »paa det Avancen, som Gud naadelig i sin Tid giver,
 »rigtig kan beregnes. Til tilkommende Bartholomæi
 »1698 forunder jeg velbemeldte Sr Fred. Edelberg en
 »Pande at oprette paa 36 Tdr. stor og mere med hvis
 »(o: hvad) tilhører, hvilken bemeldte Saltkedel paa
 »36 Tdr. han paa hans egen Bekostning indretter og
 »han paa sine egne Vegne at nyde og fortsætte til sin
 »egen Avance, og jeg efter den Dag, som meldt er,
 »denne Pande paa 24 Tdr. skal nyde og for min egen
 »Regning antage, og Sr Edelberg da paa sin halve Del
 »at forlise 60 Rdl. ialt. At saasom bemeldt rigtig hol-
 »des og efterkommes skal, saa og at Sr Edelberg for
 »sin givende Forskud af mig kan være forsikret, skal
 »vores indrettede Saltværk udi alt med Tilhørende, i
 »hvad Navn haves kan, være bemeldte Sr Fred. Edel-
 »berg pantsat, saa som jeg og hermed pantsætter, ind-
 »til han eller hans Arvinger af mig og mine Arvinger
 »for hans Forskud skadesløs bliver afbetalt og for-
 »nøjet, og bliver jeg efter i Dag gjorde Afregning til

1) o: svare Regning.

2) o: tilfredsstilles.

»Sr Fred. Edelberg skyldig 72 Rdl. udi rede Penge, som
 »efter oven bemeldte Forskrivning skal vorde conten-
 »teret. Til mere Bekræftelse, at som foreskrevet staa
 »uryggeligen uden Arg og List skal efterkommes, haver
 »jeg dette med mit sædvanlige Signet forseglet og om-
 »bedet tvende Mænd, nemlig Sr Christen Jørgensen og
 »Sr Ebbe Christensen med mig til Vitterlighed at under-
 »skrive«.

Gud var dog vist ikke saa »naadig« at give den paa-
 regnede Avance, og efter nogle Aars Forløb opstod der
 Proces mellem Ove Mathiessen og Edelberg, som vist
 stadig havde maattet indskyde Penge i Foretagendet.

I Læsø Birketingsbog 19. April 1704 er indført nogle
 Vidneforklaringer, der giver lidt Oplysning om det her
 nævnte Saltværk¹⁾. Poul Sørensen i Storhauge vid-
 nede, at han 1698 var ude paa Rønnet efter Edelbergs
 Begæring for efter Kaptajn Ove Mathiessens Anvis-
 ning at hjælpe til med at kaste en Brønd til at tage
 Saltværkets »Syldt«²⁾ i. Ove Mathiessen forlangte, at
 der skulde graves dybere og dybere, og saa gravede de
 saa længe, til de kom til Brakvand eller fersk Vand.
 Mathiessen lod ogsaa en lille Brønd, som han selv
 havde, kaste dybere, men dør fik de heller ikke andet
 end Brakvand, og saa indsaa han, at han havde for-
 gravet sig, og der blev derefter ikke gravet videre paa
 den store Brønd. Vidnet kom ofte ud til Rønnet og
 saa, at Edelberg lod kaste smaa Huller paa Læsømaade
 og deraf tog Søl. Vidnet Karen Pedersdatter havde
 været med til at grave smaa Huller paa gammel Læsø-
 Manér, og der blev aldrig taget Salt af den store Brønd.
 Oluf Lauridsen havde tidligere tjent Edelberg i 3
 Somre, og da tog de ogsaa Vand af de smaa Huller,

1) Her anført efter Grüner Nielsens foran nævnte Bog.

2) Søle, Søl = Saltvand, der er mere saltholdigt end Havvandet.

men mange Gange kunde de have brændt Salt og maatte alligevel opgive det, fordi de ikke kunde faa Søb at koge af, ihvor mange Huller de end kastede. Margrete Nielsdatter og Oluf Lauridsen sagde, at det ikke var ved Edelbergs Efterladenhed eller Forsømmelse, at Værket var blevet saa »hullet«¹⁾, men der kunde ikke faas tilstrækkelig Søb af de smaa Huller, skønt Hullerne daglig med stort »Slæb og Træl« blev opkastet 2 Gange, og 4—5 Oksehoveder »Ferevand«²⁾ blev øst af hvert Hul, førend de kunde komme til »Søen«. Endda kunde de ikke faa mere end 3—4 Oksehoveder Søb. Undertiden fik de kun Søb én Gang, saa kom der Regn eller Højvande, som af og til gik op i Huset, saa maatte de til at kaste nye Huller og kunde lede halve Dage efter de Steder, hvor der kunde faas Søb. Andre Vidner udtalte, at de for et Par Aar siden var ude paa Rønnet ved Saltværket og besaa en Kedel, som skulde være paa 24 Tdr. stor, og den var da ubrugelig, medmindre den blev repareret.

Stridighederne mellem Kaptajn Matthiessen og Fred. Edelberg endte med en Højesteretsdom af 30. Juni 1704, af hvilken ses, at Højesteret havde underkendt en af Kommissarier afsagt Dom, der var henvist til ny Paakendelse af Sagens enkelte Punkter, men i Højesteretsdommen udtaltes, at Fred. Edelberg burde beholde Saltværket, til han blev skadesløst betalt³⁾.

Af Ove Mathiessens Forskrivning til Edelberg saa vi, at denne fik Ret til 1698 at oprette et eget Saltværk med en Saltkedel paa 36 Tdr., og et saadant oprettede han vist ogsaa paa Kringelrøn, thi det er antagelig dette Værk, som i Begyndelsen af 1700erne blev af-

1) hullet? Saa mange Huller ved Værket.

2) Brakvand fra Fedet.

3) Sæby Justitspr. 30. Novbr. 1707.

hændet til Dr. I. P. Biester og Sekretær Georg Ernst v. Frankenau, muligt med Edelberg som Participant. Herom mere nedenfor.

Ove Mathiessen døde i Foraaret 1705 i København, hvortil han og Hustru var rejst fra deres »Bopæl ved Saltværket paa Læsø« for at søge Hjælp til dets Fortsættelse, og da hun ikke vidste, hvorledes det stillede sig med hans økonomiske Forhold, fragik hun Arv og Gæld i Boet (dateret Kbh. 8. April 1705)¹⁾.

Enken, der hed *Elsabet Andersdatter Weyle*, indsendte 15. Maj 1705 en Ansøgning til Kongen om at blive benaadet med det Privilegium paa Saltværket, som hendes afdøde Mand havde haft. Men ogsaa Edelberg var paa Færde for ikke at blive skubbet ud af Saltværket uden Vederlag for sine Udgifter, og 8. Aug. 1705 skrev Stadskaptajn Jakob Edelberg i Kbh. til ham, at han havde været i Frederiksborg hos Oversekretæren med en Supplik (af 25. Juli), som Edelbergs Fader havde underskrevet, hvori androges om, at Fred. Edelbergs Rettigheder ikke maatte blive krænket ved Ove Mathiessens Enkes Ansøgning, og det var blevet lovet ham. Jakob Edelberg fortæller videre, at nævnte Enke ikke kom, ej heller Grynmøllerkonen, men det var Grynmøllerkonens Moder, en Kvinde paa over 70, som havde supplikeret, »thi Grynmøllerkonen turde ikke selv komme, tror jeg nok«. Paa Enkens Supplik blev resolveret 14. Aug. 1705 af Kongen: »Vi lader det hermed ved den imellem Fred. Edelberg og Ove Mathiessen ergangne Højesteretsdom af Dato 30. Juni 1704 blive«, og Enken fik saa kgl. Brev, at hun maatte beholde Saltkogeriet, dog Højesteretsdommen

¹⁾ a. St. Hendes Broder og Lavværges var Laurids Andersen Weyle i Kbh.

upræjudicerlig¹⁾), hvilket altsaa vilde sige, at hun skulde udkøbe Edelberg. I hendes Privilegium staar som i Ove Mathiessens, at det af hende tilvirkede Salt skulde pakkes i særlige Tønder med hendes eget Mærke, saa det kunde kendes fra andet Salt, og hun maatte heller ikke krænke Jørgen Thormøhlens Privilegium paa at koge Salt af Salt (o: raffinere)²⁾.

Dette at skulle »fornøje« Fred. Edelberg var ikke just det, Elsabet Weyle havde tilsigtet med sin Supplik, og det følgende Aar indgav hun en ny Ansøgning til Kongen. Den er dateret København 28. Septbr. 1706 og lyder saaledes³⁾:

»Stormægtigste Monark, allernaadigste Arveherre
»og Konge!

»I dybeste Underdanighed haver jeg min allernaadigste Arveherre og Konge at takke for den store »Naade, mig er bevist, idet mig allernaadigst er forundt det Saltværk paa Læsø, som min salig Mand »haver ved allernaadigste kongelige Tilladelse ladet »funderet og bekostet, men som nu jeg højstbedrøvede »Enke med mine faderløse Børn det ej kan udstaa ved »Magt at holde, er min ydmygste Ansøgning hos min ». . . . Konge, han vil være det beforderlig, at det »kunde komme til sin Perfektion, saasom det ej det »Værd⁴⁾), for det var stor Ynk, om det ej skulde komme »til sin rette Skik igen, eftersom Gud især haver givet »sin Velsignelse der paa det Sted, saa der kan blive »et skønt Værk, som kan bevises, at det rigeligen giver »sin Frugt, Eders kgl. Majestæt til Ære og Berømmelse, Lande og Riger til stor Nytte og Gavn. Og

¹⁾ Sæby Justitspr. 15. Febr. 1708.

²⁾ a. St. 30. Novbr. 1707.

³⁾ a. St. 15. Febr. 1708.

⁴⁾ Her maa være oversprunget noget.

»dersom Eders kgl. Majestæt allernaadigst behagede
 »at ville fortsætte det med de dertil behøvende Penge,
 »da tilbyder jeg mig allerunderdanigst at ville — saa-
 »som Gud har givet mig og mine Børn den Kundskab
 »at koge det vel og godt — gjerne tage derimod og med
 »Guds Hjælp udvise den fornøjelige Frugt deraf, Eders
 »kgl. Majestæt til Fornøjelse i alle Maader. Og hvis
 »Eders kgl. Majestæt ikke naadigst behagede at ville
 »med Penges Forskud lade det ved mig fortsættes,
 »Eders Majestæt da vilde tillade mig, at jeg maatte
 »afhænde det til andre, som dertil Lyst haver at ville
 »fortsætte, paa det jeg deraf kunde nyde Ophold til
 »mig og mine faderløse Børn i min Levetid. Vilde
 »Eders kgl. Majestæt naadigst anse denne min hjer-
 »tensydmygste Supplik og holde mig fattige, bedrøvede
 »Enke, som i denne min højbetrængte Tilstand Eders
 »kgl. Majestæt ansøger, vil den barmhjertige gode
 »Gud, som lønner alle Ting, det visseligen igen med
 »Hjertens Fornøjelse vederlægge.

»Venter herpaa i dybeste Underdanighed af Eders
 »kgl. Naade en (ulæseligt)«.

Men Frederik IV. ønskede andre »Fornøjelser« for sine Penge end at anbringe dem i Saltværker paa Læsø og resolverede 13. Novbr. 1706: »Vi haver allernaadigst »bevilget, at dersom Supplikanten det hende ved Vores »allernaadigste Privilegium af 14. Aug. 1705 forundte »Saltværk paa Læsø til nogen anden vil overlade, at »det maa hende være tilladt, dog med den Kondition, »at de, som i dette Værk allerede noget haver indsat, »ikke derved bliver præjudiceret«¹⁾.

Imidlertid havde Frederik Edelberg overtaget Saltværket i Henhold til Ove Mathiessens Pantsættelse fra

¹⁾ o: forurettet.

1696, og Elsabet Weyle forsøgte da at gaa Rettens Vej for at faa ham til at rømme det. 26. Aug. 1707 fik hun kgl. Bevilling til Beneficium paupertatis¹⁾ i Sagen mod Edelberg, og Stiftamtmand i Viborg, Baron Frederik Krag gav i H. t. kgl. Befaling af samme Dato d. 5. Oktober 1707 Ordre til Prokurator Anders Bruun i Viborg om at betjene Enken i denne Sag, hvorefter Bruun 5. Novbr. s. A. gjorde Forbud hos Fred. Edelberg mod, at han befattede sig med Saltværket, og samtidig bemyndigede West Jensen²⁾ i Fladstrand til at udføre Sagen for sig. Af Sagens Akter ses yderligere, at der 3. Juni 1707 var udgaaet kgl. Brev til Landsdommer i Viborg Christoffer Bartholin³⁾ om, at Ove Mathiessens Enke havde klaget til Kongen over, at Sekretær Georg Ernst v. Frankena u (se senere) ved sin Fuldmægtig havde søgt at bemægtige sig en af de bedste Pladser paa Læsø til Saltkogning og frataget hende hendes Rettigheder til hendes Saltkøgeri. Kongen befalede derfor Bartholin at haandhæve Enken ved hendes Privilegium og at forbyde, at nogen gjorde hende Indpas deri. Bartholin skrev derefter til Landfoged paa Læsø Bernt Falenkamp⁴⁾ om Sagen.

30. Novbr. 1707 havde West Jensen paa Elsabet Weyles Vegne indkaldt Fred. Edelberg for Sæby Byting, hvor han fremlagde en Række Aktstykker vedrørende Sagen og paa Enkens Vegne gjorde Krav paa,

¹⁾ Fri Proces paa Grund af Fattigdom.

²⁾ Boede 1710 i Øster Elling og drev Sagførervirksomhed. Blev 1712 Byskriver i Hjørring og Herredsskriver i Horns og Vennebjerg H. Død 1735 (C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie, S. 281).

³⁾ Var antagelig Viborg-Kapitlets Prokurator.

⁴⁾ Blev Landfoged paa Læsø 31. Marts 1690 og Tolder der 1. Jan. 1696. Død 1719, begr. i Byrum Kirke. Hans Enke Magdalene Braem døde antagelig i Sæby og blev 1743 begravet i Kirken der.

at Edelberg ikke mere befattede sig med Saltværket, og at han erstattede hende den Skade, som hun havde lidt, fordi Edelberg havde sat sig i Besiddelse af Værket uden hendes Vilje.

Edelberg henholdt sig til Højesteretsdommen af 1704 og til de kgl. Bevillinger af 14. Aug. 1705 og 13. Novbr. 1706, af hvilke han havde skaffet sig Afskrifter gennem Broderen i Kbh., og han erklærede, at han gerne vilde afstaa Værket, naar Enken betalte ham hans udlagte Penge, ca. 2000 Rdl.

Sagen blev derefter udsat til 15. Febr. 1708, da West Jensen begærede Dom. Edelberg henholdt sig til det tidligere anførte og fremlagde den mellem ham og Ove Mathiessen 1696 oprettede Kontrakt, der ved Dommen var kendt gyldig, og i Følge hvilken han ansaa sig for berettiget til at overtage Saltværket som ufyldstgjort Panthaver. Han udtalte endvidere, at Ove Mathiessens Enke havde »ofte molesteret Kongen med hendes indgivne Memorialer snart paa den ene, snart paa den anden Maade« for at tilvende sig hans Ejendom (Saltværket) og udmatte ham med Processer, idet hun havde faaet bevilget fri Proces, medens han skulde betale for dem, og da hun maatte anses for at være uden Midler, krævede han, at hun stillede ham fornøjelig Sikkerhed for de Udgifter, hun paaførte ham, i Fald hun skulde tabe Processen.

Sagen blev saa optaget til Doms 29. Febr. 1708, og i Dommen blev udtalt, at saafremt Mathiessens Enke selv agtede at nyde Saltværket eller at overdrage det til andre, skulde hun først tilfredsstille Edelberg i Henhold til Højesteretsdommen af 1704 og kgl. Resol. af 13. Novbr. 1706 og udløse ham af Værket. Endvidere dømtes hun til at stille Kaution for videre Søgmaal, saa Edelberg kunde holdes skadesløs, om han vandt

Processen ved højere Instans, og endelig dømtes hun til at betale 4 Rdl. i Omkostninger ved denne Sag.

Hvorledes det derefter gik med Mathiessens og Edelbergs Saltværk, vides ikke, men af det foran anførte har vi set, at Sekretær, Dr. Georg Ernst v. Frankenau allerede i Forsommeren 1707 havde Saltværk paa Læsø, og det ligger nærmest at antage, at det er Fred. Edelbergs Værk, der nu er kommet paa andre Hænder.

Frankenau var antagelig Søn af Pfaltzgreve og Livmedikus hos Christian V og Frederik IV, Georg Frank de Frankenau, og Broder til Professor og Højesterets-assessor Georg Frederik de Frankenau¹⁾. Frankenau var dog ikke ene om Værket, idet han var i Kompagni med Dr. med. Johan Peter Biester²⁾, født i Hamburg 1669, død før 1716, Søn af Pastor Mathias Biester og Cecilia Rademacher. Biester, der blev Dr. med. i Jena 1692, praktiserede 1704 som Læge i Hamburg og kom antagelig til Læsø 1706—1707, hvor han sandsynligvis ogsaa drev Lægevirksomhed.

26. December 1707 var Biskop Jens Bircherod i Aalborg paa Besøg hos Stadsfysikus i Aalborg, Dr. Michael Fred. Chemnitz de Strømberg, der »refererede mig, hvad Fremgang det hidindtil har faaet med det Saltværk, som hans Fætter Dr. Frankenau og Dr. Johan Peter Biester haver begyndt at indrette paa Læsø«³⁾, og 21. Oktober 1708 var Biskoppen paa Aalborghus hos Amtsforvalter Thyge Thomsen, hvor Landfogeden paa Læsø Bernt Falenkamp fortalte udførligt om det nye Saltværk, som Dr. Biester og hans

¹⁾ Kr. Carøe: Doktorer og Licentiater, S. 42 f.

²⁾ Kr. Carøe: Den danske Lægestand 1479—1900. V. S. 8, jvfr. samme: Studier til dansk Medicinalh., S. 50, og J. Møllerus: Cimbria litterata I, 44.

³⁾ J. Bircherods Dagbøger ved C. Molbech, S. 527.

Medinteressent Frankenau for nogen Tid siden havde indrettet. Landfogeden fortalte om de Apparater, der anvendtes, og om de store Bekostninger, der allerede var anvendt; »men hvad profit de ville faa deraf igien, skal Tiden lære«¹⁾.

En Optegner fra 1728²⁾ skriver: »Dr. Biesters Saltværk har jeg beset, det er foranstaltet at brændes dels imod Solen, hvortil Saltvandstrugene endnu staar hele og holdne, og et Par Snese Kister ere indsatte i det Hus, som hannem endnu tilhørende staar sydøst paa Landet noget østen for Mon^{sr} Peltes Værk. I samme Hus holder han et enligt Kvindemenneske. Men som hun er langt fra andre Folk, har hun ej Hu til længere der at være. Doktoren selv er rejst til England for at tjene sig 20.000 Pund Sterling med at vise Longitudinem³⁾, som han mener sig efter lang Observation at have fundet. Jeg tvivler paa, at han kommer igen, thi enten bliver han saa rig, at han ej vil komme til Læsø, eller fattig, at han ej kan komme«. Meddelelsen raader Kapitlet i Viborg, der har 8 Tdr. Salt tilgode hos Biester, til at gøre Udlæg i hans Hus og Inventar. Da var Biester dog forlængst død — før 1716 — efter at have sat sin Formue til paa Værket i Løbet af kort Tid.

I en Indberetning af 1755 til Laurids Thurah⁴⁾ fra Præsten Morten Beckmann i Byrum skrives: »For 20 til 30 Aar siden har været her paa Landet Doktor Biester, som paa bemeldte Kringel-Rennet har haft sit Saltværk og baade ved at koge i Kedler og i Maskiner (med det salte Søvand fuldte og for Solens Varme

¹⁾ a. St. 542.

²⁾ Se Grüner Nielsen: »Læsøfolk i gamle Dage«, S. 48. Aktstykket findes i Viborg Bispearkiv (Landsarkivet).

³⁾ Længdegraden.

⁴⁾ Antagelig Kapellan i Dronninglund, senere Præst i Hvidbjerg, der vel har arvet sin Faders Interesser.

satte) har lavet meget Salt her ved Landet. Men fordi han maatte gøre altfor store Bekostninger paa Brændevod at faa til at koge Saltet ved, maatte han med Forlis opgive sit Saltværk«.

I Pontoppidans »Danske Atlas« IV¹⁾, S. 709 ff., omtales Dr. Biesters Værk saaledes: »For 30—40 Aar siden indfandt sig paa Læsø en Mand, som kaldte sig Dr. Biester, og anlagde der Saltsyderi paa tvende af de Udholme, som kaldes Rønnerne, men da han havde mest ruineret Resten af Skoven, og der formedelst de altfor store Bekostninger kom intet ud af Anlægget, greb han til uheldige Projektmageres sidste Raad og gjorde sig usynlig«.

»Danske Atlas« fortæller endvidere, at Biesters Saltkogerier laa paa Hornfiskerøen og Kringelrøn, $\frac{3}{4}$ Mil syd for Læsø, og der tilføjes, at han yderligere anlagde en Sælhundefangst og et Trankogeri, som »gik over Styr med Manden selv«.

I Lars Hess Bings Beskrivelse af »Øen Læsø«, der udkom 1802, siges S. 83 f., at paa Kringelrøn, ca. $\frac{1}{2}$ Mil syd for Byrum Kirke ses paa østre Ende Tomten af det Hus, som Dr. Biester skal have ladet bygge i den Tid, han drev Saltkogeri paa Rønnerne, som kaldes Doktorens Bol, og sydøst paa Rønnerne ses Tomterne af Saltpanderne, som nu kaldes Bolbakken. $\frac{1}{2}$ Mil syd for Kringelrøn ligger Hornfiskerøen, og imellem disse to Rønner er en lille rund Sandbanke, Søbod kaldet, som var det eneste Sted paa Læsø, hvor man 1802 tog Søvand til Salttilvirkning, men dog kun i ringe Grad.

Bing beretter endvidere, at der paa Færrøn²⁾ sydvest for Byrum Kirke og lidt fra Land var der 32 store

¹⁾ Udkom 1769, men Materialet er indsamlet nogle Aar tidligere, delvis allerede i 1740erne (Jessens Relationer).

²⁾ Navnet kommer vel af Faar ligesom f. Eks. Færøernes Navn.

Sten i 4 Rækker, som sagdes at have været til Saltpander i gamle Dage, og her skal der ogsaa have været en Brønd, hvoraf var opgravet Bøgeplanker, samt Tomten af et Hus. Disse sidste Levninger fra et Saltværk hidrørte antagelig fra Kaptajn Ove Mathiessens af Søkortdirektør Jens Sørensen omtalte Anlæg paa Færrøn.

Af Dr. Biesters Anlæg ses endnu Rester, der efter Grüner Nielsen bestaar af en meget stor, inddiget, nu græsklædt Plads i Form som et Rektangel paa 75×100 m. Ved det sydlige Dige og ved den sydligste og største af de to Strømme, der løber over Rønne, er der en inddiget Plads, hvor der har staaet en Hovedbygning og et Par mindre Bygninger, og midt paa Pladsen er der to store, rundagtige Damme og i Forbindelse hermed flere parallelle Rækker af mindre Sten. Syd for Anlægget, paa den anden Side af Strømmen, er inddiget en Plads til et lignende Anlæg, men her er der ikke Spor af Jordarbejder, saa det er næppe blevet udført. Pladsen, der nu er lynggroet, kaldes »Dr. Biesters Have«, og lidt nord for Biesters Saltværk ligger Resterne af en meget høj, men nu sprængt Sten, der kaldes Doktorens Sten.

I de saakaldte Stifts Relationer¹⁾ findes en Beretning om Forholdene paa Læsø 1736, og i denne siges, at der ingen Monopoler er der paa Øen, men for nogle Aar siden har der været 2, som begge angik Saltfabrikation, »og det enhver paa sin Maade efter sin Privilegium, til hvis Afgang (∴ Ophør) ikke vides anden Aarsag end for det ene Mangel af Ildebrand og til det andets Fortsættelse, som ved Solens Operation blev alene forarbejdet, vedkommendes Uformuenhed«. Det ene af disse Værker er vel nok Dr. Biesters og det an-

¹⁾ I Rigsarkivet, Kommercekollegiets Arkiv.

det formodentlig det, som Kaptajn Mathiessens Enke drev paa Færrøn.

Men der har i Begyndelsen af 1700erne været endnu en Saltværksspekulant paa Læsø, og det ligger nærmest at antage, at han har fortsat Kaptajn Mathiessens Enkes Privilegium, men har arbejdet længere øst paa, maaske ved Bobakkerne (Bodbakkerne) øst for Byrum, thi i Optegnelsen fra 1728¹⁾ siges: »Mon^{sr} Pelt, en Fransos af Nation, havde med stor Bekostning indrettet et Saltbrænderi at koge Vand til Salt sydøst paa Landet. Samme med Huse, Kister, Pander og alt er nu ruineret, saa der er kun en Grundstensmur igen. En Jernpande paa 24 Tdr. staar ved en Bonde Lars Hulbæks Gaard. Endskønt det var kostbart at føre Brænde fra Mariager Fjord til Læsø til denne Saltbrænden, maa dog alle tilstaa, at Mon^{sr} Pelt drev det med Profit og Adventage²⁾ og med de gode Foranstaltninger, han derved havde. Men hans Vidtløftighed anden Steds og andre Konjunkturer forvoldte, at han opgav det for Vind og Vejr for 10 à 12 Aar siden«. Pelt gav altsaa op ca. 1716—18, da rasede den store nordiske Krig jo, og Forholdene ved Læsøs Kyster, hvor svenske Kapere sværmede, var sikkert for urolige til, at en saa fredelig Idræt som Saltkogning kunde foregaa.

Man siger nok, at Sporene skræmmer, men Sporene af de forulykkede Saltværker paa Læsø synes dog ikke at have virket stærkt i den Retning. Efter hvad Professor Begtrup fortæller i sin Agerdyrkningens Tilstand, VI Bd., der udkom 1810, havde »Det mineralogiske Selskab« i København med Professor Peder Ascanius i Spidsen 1764—66 Planer om at oprette et

¹⁾ Viborg Bispearkiv.

²⁾ d: Fordel.

Saltværk paa Læsø, og det fik 1764 Tilladelse af Kancelliet til at anstille Undersøgelser paa Øen, ligesom Kongen tilsagde sin Støtte, og Ascanius var selv paa Læsø i den Anledning. Det blev dog ikke til noget, fordi Læsøboerne med Landfoged Peder Zeuthen satte sig derimod, fordi Selskabet vilde paalægge dem 2 Dages Pligtarbejde hver om Aaret og oprette en større Avlsgaard paa de sandføgne Jorder, som Beboerne da benyttede til Græsning, og endelig vilde Selskabet have Beboerne udelukket fra Brug af Saltboden eller Søboden mellem Hornfiskerøen og Kringelrøn, hvor de plejede at tage Vand til deres egen Salttilvirkning, idet det i de her gravede Huller opsivende Vand om Foråret kunde naa op paa et Saltindhold af 13 pCt. Selskabets Plan var ellers storstilet nok; det vilde anlægge Havn og Veje og opføre 12—16 Bygninger, Pakhus m. v.¹⁾, men Planen blev kun et Fata Morgana.

Under Krigen 1807—14, da udenlandsk Salt blev en næsten uerholdelig Vare, tog Hjemmetilvirkningen af Salt ved vore Kyster et stort Opsving baade for Saltkognings og Saltbrændings (af Tang) Vedkommende, selv paa Vendsyssels Vestkyst, hvor man ikke tidligere havde kendt denne Husflid, kogte man Salt af Havvand, men det var dog navnlig i Lyngsaa i Albæk Sogn, at Tangbrænding fandt Sted for at udvinde Salt af Aske, medens Salttilvirkning ved Fordampning af Søvand hovedsagelig fandt Sted paa Læsø, hvor der i Følge Professor Begtrup 1810 var ikke mindre end ca. 200 Saltkister i Brug, det vil sige Trækasser af 2—3 Alens Længde, 1—1½ Al. Bredde og 3—4 Tommers Dybde. Kisterne anbragtes paa Stolper af 1—1½ Alens Højde, saa Luften kunde passere under dem, og naar Solen skinnede i 4 Dage, kunde man have Salt. Af en

¹⁾ Se Grüner Nielsen: »Læsøfolk . . .«, S. 49.

Tønde Vand fra Saltboden ved Hornfiskerøen kunde faas $1\frac{1}{2}$ Fdk. Salt. Om Natten og i Regnvejr lagdes Laag over Kisterne. Til Hjemmebrug, til Saltning af Kød og Fisk, som skulde røges, benyttede Læsøboerne ogsaa dette stærkt saltholdige Vand som Lage. Som Foregangsmand paa Salttilvirkningens Omraade i disse Aar nævnes Landfoged, Kancelliraad J e n s H e s s e l h o l t paa Læsø, der 1809 fik oprettet et lille Interessentskab, som anskaffede 40 Saltkister, men efter Krigen, da man atter kunde faa Salt fra Udlandet, sygnede det naturligvis hen. Endnu ca. 1828 haabede man dog paa, at Virksomheden skulde blive bedre¹⁾. Brinck Seidelin fortæller ogsaa, at en Krigsassessor S c h ä f e r indgav Forslag til Regeringen om Anlæg af et Saltværk paa Læsø, men det blev ikke til noget, fordi han vilde have 20 Tdr. Land af Kringelrøn, hvad Beboerne ikke vilde samtykke i, bl. a. fordi de der havde Græsning, Tørveskær og Tangbjergning.

Hjemmetilvirkningen af Salt fortsattes paa Læsø indtil ca. 1850, men i stedse aftagende Omfang, og som Spekulationsobjekt kom denne Industri ikke mere frem; i det 19. Aarh. blev det Udtørringsprojekter og Moseplaner, der fangede Spekulationens Opmærksomhed og fremkaldte store »Luftspejlinger«.

¹⁾ L. C. Brinck-Seidelin: Hjørring Amt, S. 313.